

будинків та домівок письменниці вдається відобразити характери своїх персонажів, виокремити найголовніші події у їхньому житті, вказати на чинники, що вплинули на формування, розвиток та становлення їх характерів. Незважаючи на уже зроблені дослідження у цій галузі, дане питання вимагає подальшого аналізу та обговорення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Шевченко Т. М. Художній часопростір у романі П. Загребельного «Юлія, або Запрошення до самовбивства». - <http://eprints.zu.edu.ua/835/1/14.pdf>
2. Сікорська В. Ю. Хронотоп і символіка у П. Загребельного. - <http://bibl.kma.mk.ua/pdf/novitfilolog/11/133.pdf>
3. Браницька О. Ф. Особливості вираження просторових відношень у мові. // Актуальні проблеми менталінгвістики: Збірник наукових статей за матеріалами VI Міжнародної наукової конференції. – Черкаси: Ант, 2009. – С. 95-97.
4. Кузнецов Ю. Б. Актуальний хронотоп (художній простір і художній час) і кут зору оповідача в імпресіоністичному творі. // Всесвітня література. – 2004. - № 3. С. 46-51.
5. Бабенко Л. Филологический анализ текста. – Основы теории, принципы и аспекты анализа: Учебник для вузов. – М.: Академический Проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2004. – 464 с.
6. Панасенко Н. І., Гудименко С. Ю. Категорія художнього часу в творчості Рея Бредбері. - <http://eprints.zu.edu.ua/1486/1/04pnitrb.pdf>

ІЛЮСТРАТИВНИЙ МАТЕРІАЛ

1. Morrison, Toni. Sula. – New York: A Plume Book, 1982. – 174 p.
2. Morrison, Toni. Love. – New York: Vintage International Edition, 2005.–202p.
3. Morrison, Toni. The Bluest Eye. – New York: Holt, Rinehart and Winston, 1970. – 170 p.
4. Morrison, Toni. Paradise.–New York, Toronto: Alfred A. Knopf, 1998. – 318 p.
5. Morrison, Toni. Song of Solomon. – Triad Panther, 1980. – 336 p.

SUMMARY

The categories of time and place, as an important aspect of Afro-American author Toni Morrison novels are analyzed. House / home motif is distinguished as one of the most important elements of time and place novel organization. Symbolicalness and figurativeness of this motif and his influence of the novel sense are proved.

Key words: time and place, fictional time and place, image, motif.

Ольга ДЕРКАЧОВА

© 2009

ОСОБЛИВОСТІ ПОБУДОВИ СЕМІОТИЧНОГО КВАДРАТА У НЕРЕФЕРЕНТНІЙ ЛІРИЦІ

АНОТАЦІЯ

У статті визначено особливості нереферентної лірики. Подано семіотичні характеристики поетичних текстів цього періоду. Текст розглянуто як знак і як систему знаків. Також простежуються способи моделювання семіотичного квадрата, особливості опозицій у його структурі та взаємодія образів.

Ключові слова: текст, знак, семіотична одиниця, семіотичний процес, нереферентна лірика, логічний квадрат, семіотичний квадрат.

Поетичний текст – це комплекс знаків зі складною організацією. У ньому, як і будь-якому іншому тексті, важливим є наступне: смислова змістовність, знакове оформлення, момент комунікативної адекватності, момент цільової завершеності та вичерпаності [5, 142]. Текст як семіотичну структуру вивчають О.Бразговська, В.Максимов, М.Бологова, Р.Познер, В.Тюпа, Г.Почепцов, І.Сілантьєв, О.Чувакін та інші. Це система, для якої притаманні різноманітні семіотичні процеси.

Задачею семіотичного процесу, на думку Г.Почепцова, є поєднання моделі світу та просторово-часових характеристик того, хто надсилає повідомлення і того, хто його отримує [6, 131].

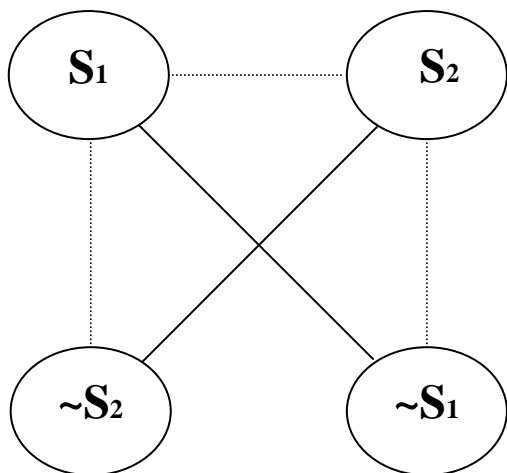
Проте текст можна розглядати не лише у контексті семіозису, а й з позиції окремих знаків – індексів, символів, іконічних. Тобто кожному тексту може відповідати певний знак.

Стильові системи визначаємо на підставі певної кількості текстів, які відповідають тому чи іншому знакові. Тобто маємо стильові системи, в яких визначальними будуть тексти, наближені іконічних знаків, знаків-індексів, знаків-символів. Це дає нам підстави викремити такі системи (назви запозичено нами в О.Астаф'єва): система референтної лірики, система немімесисної лірики, а також система нереферентної лірики.

На підставі їх визначення ми аналізуємо особливості лірики другої половини ХХ століття.

У нашому дослідженні зосередимо увагу на неререферентній ліриці, до якої можна віднести лірику кінця ХХ століття. У ній безпосередній зв'язок між означуваним та означальним відсутній. Вона безадресно-комунікативна і вибудовується за принципом „текст як текст” [2, 30-31]. У семіотиці їй відповідає знак-символ.

Мета нашого дослідження – простежити та проаналізувати особливості моделювання семіотичного квадрата такої ліриці. За основу нами взято семіотичний квадрат А.Ж.Греймаса [8, 65]. Він показує зв'язок між знаками або елементами його, як це може бути у поетичному тексті. У ньому наявні такі відношення: протилежності, суперечності, імплікації.

Горизонталь $S_1 - S_2$ відтворює відношення протилежності, що передбачає наявність антонімічної пари, наприклад опозицію «верх-низ», «високе-низьке», «добро-зло».

Відношення суперечності маємо у вертикалях $S_1 - \sim S_2$, що може виражатися як «верх – не верх», «високе – не високе», «добро – не добро».

Вертикаль $S_2 - \sim S_1$ виражає такі відношення «низ – не низ», «низьке – не низьке», «зло – не зло».

Діагоналі передбачають відношення імплікації. Це діагоналі $S_1 - \sim S_1$, $S_2 - \sim S_2$. Відповідно: «добро – не зло», «високе – не низьке», «верх – не низ».

Застосування семіотичного квадрата для аналізу стильових систем дозволяє простежити, як автори намагалися виділити із системи знаків певний знак, певний образ, створити образну систему. Також це дає можливість визначити наявні у поетичному тексті опозиції, що визначають авторський світогляд.

У неререферентній ліриці простежується невідповідність між світом уявним та реальним, коли світ реальний у поетичному тексті різко міняється. Таким чином, поезія скерована вже не на зображення навколишнього, а витворення нового світу. Цей світ починає функціонувати самостійно, втрачаючи зв'язок зі своїм першопочатком.

Розглянемо, наприклад, поезію С.Вишенського «Батько»:

Дим тютюновий – кручений панич –

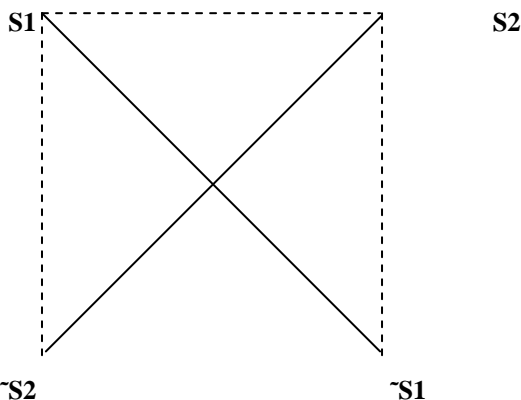
розмови про війну, про голод...

А дим розвіявся – і жодного з облич:

під рушником – портрет,

а там голубка й голуб... [4, 12]

У цій поезії заголовок і сам текст тісно взаємопо'язані і взаємозумовлені. Вони пояснюють один одного. Адже із заголовку стає зрозумілим, про кого йдеться у поезії. Вона побудована за принципом протиставлення темне-світле, трагічне-нетрагічне, центральним є образ батька, для вираження якого використані наступні образи: дим, війна, голод, портрет, голубка, голуб.

S1 – голуб і голубка;

S2 – війна, голод;

~S2 – дим;

~S1 – портрет батька.

Семіотичний квадрат ми побудували за принципом опозиції «світле – темне». Опозиційними стають образи голуба і голубки та війни і голоду. Вони знаходяться у відношеннях протилежності (S1 – S2). У відношеннях суперечності знаходяться образи голуба і голубки та диму (S1 -~S2), а також образи війни, голоду та портрета батька (S2 -~S1). Відношення імплікації виражають образи голуба, голубки та портрет батька (S1 ~S1), а також війни, голоду та диму (S2 -~S2). У семіотичному квадраті, як правило, не передбачаються відношення між ~S1 і ~S2 (субконтрарність у логічному квадраті). У нашому випадку це була би опозиція «не світле – не темне». У семіотиці вона немає сенсу, оскільки не передбачає конкретного знаку. Особливо, якщо врахувати принцип виключеного третього у класичній логіці, згідно з яким про предмет можна або щось стверджувати, або заперечувати. Третьої можливості не існує. Але у поетичному тексті можна розглянути і ці відношення. Зрештою, ще Л.Брауер звернув увагу на те, що закони класичної логіки не мають абсолютної істинності, як наприклад, у застосуванні до теорії множин¹³. Брауер наголошує на тому, що істинним може виявитися не лише одне з двох протилежних суджень. Є третя можливість – щось середнє між одним і другим судженням¹⁴. Ця теза цілком прийнятна для поетичного тексту, оскільки у ньому оце третє судження може бути основним, так як і відношення ~S1 і ~S2. Розглянемо це на прикладі поезії С.Вишенського «Альта»:

Альта мешкала в сузір'ї Волосожар.

На тій, що й Земля, відстані від зірки.

Як і Земля, зелена.

Запам'ятаймо колір такий, яка відстань від зірки.

Але за умови, що колір має бути в невагомості.

... Альта помирала, і ми з неї перебралися на Землю.

На спогад про полишену планету

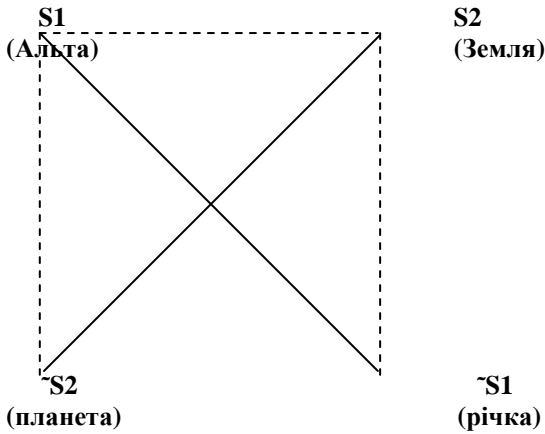
¹³ Ященко І.В. Парадоксы теории множеств. – Москва: Издательство Московского центра непрерывного математического образования, 2002. – 40 с.

¹⁴ Жоль К.К. Вступ до сучасної логіки. – Київ: Либідь, 2002. – С. 94.

одну з річок українці назвали Альтою.
У легенді викарбувано: народ доти буде на Землі,
доки не пересохне ця річка.

Щойно те станеться – у сузір'ї Волосожар
із Чорної Діри воскресне планета Альта,
і ми повернемося на неї
й одну з річок назвемо Землею (...) [4, 57]

Визначимо одразу опозиції – Альта – Земля, планета – річка

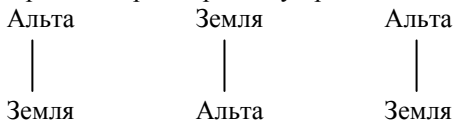

S1 – Альта;
S2 – Земля;
~S2 – річка;
~S1 – планета.

Маємо наступні відношення:
Альта – Земля – протилежність;
Альта – річка – суперечність;
Земля – планета – суперечність;
Альта – планета – імплікація;
Земля – річка – імплікація.

Маємо ще відношення – планета – річка, що є цілком мотивованим у поезії. Таке відношення можна ще пояснити як «не річка – не планета», оскільки Альта ототожнюється і з планетою, і з річкою, як і Земля. У комплексі (і у запереченні, і у ствердженні) вони мають символічне значення пам'яті, безпам'ятства, збереження найдорожчого. Вони є символом життя, оскільки «народ доти буде на Землі, доки не пересохне ця річка».

На перший погляд, маємо дзеркальну проекцію: Альта з планети перетворюється на річку, а потім, як у дзеркалі, маємо навпаки: Земля стає річкою, а Альта планетою. Але все ж таки тут краще говорити не про дзеркальну проекцію, а про циклічність, вічність колообігу Всесвіту:

Розглянемо, до прикладу, поезію Ю.Андруховича «Грифон». У цьому вірші створюється ілюзія справжності того світу, про який говориться:

*Мій пане, який нерозумний світ!..
Яка на румовище сходить жу́рба!
Під небом, чорним, ніби графіт,
конаю в піску. І грифон з герба [1, 54]*

Враження реальності того, про що говориться, досягається за допомогою використання дієслівних форм у тепершньому часі, а також особового дієслова у першій особі однини. Тобто це відбувається зараз і зі мною. Але натяк на несправжність зображуваного світу знаходимо у наступних рядках:

З дерев погаслих кричать граки.

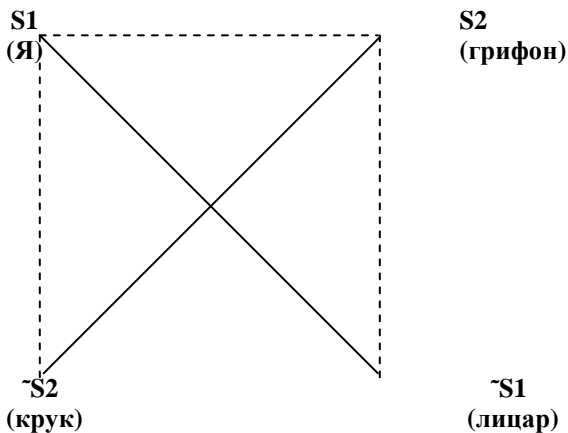
Я вправ з коня і програв турнір.

Тепер крізь мене ростуть гілки,

Пробивши в панцері триста дір [1, 54]

Автор звертається до лицарської символіки, що у даному випадку є засобом творення неререферентності. Яскравою опозицією є образи «Я» і «світ», але вона передбачає глибші і складніші опозиції: митець – лицар, він – вона, життя – смерть.

Якщо цю поезію укласти у семіотичний квадрат, то він буде змодельований таким чином:

Ми визначили такі позиції: «Я», «грифон», «лицар», «крук». У відношеннях протилежності маємо образи «Я» та грифона, суперечності образи «Я» - «крук», «грифон» - «лицар», імплікація властива для відношень між образами «Я» - «лицар», «грифон» - «крук».

Перша частина поезії начебто відтворює лицарський двобій з темними силами, світом у цілому. Про це свідчать такі лексеми: «панцир», «вправ з коня», «турнір». Дотичним до образу лицаря є образ крука, що передвіщає загибель. Саме з ним автор порівнює грифона. На зміну образу лицаря приходить образ митця (у квадраті він позначений нами як «Я») – «Я не мав меча. То був лютий гриф».

Своєрідною є опозиція «Я» - «грифон». Ліричний герой вступає у двобій не з міфічною істотою, а зі світом. Грифон, з одного боку, є предвісником його смерті, а з іншого – захисником його коханої. Загалом грифон символізує владу над небом і землею, силу і гординю, могутність, владу. Але у тексті це більше геральдичний символ («І грифон з герба»), який несподівано оживає. Автор порівнює його з круком, що символізує смерть – смерть для лицаря. Маємо дві паралелі – лицар і крук, митець і грифон, перша паралель прямо не визначена у тексті, а розуміється з натяків та алюзій. У семіотичному квадраті перша паралель не менш важлива за другу.

Розглянемо інший варіант неререферентності, де витворено світ метафоричний, паралельний до світу реального:

втрачати свідомість

на пізній стежці

полину:

вітер забирає

знайомого качура

до вирію

не назавжди –

на віки

вікно вистеляє

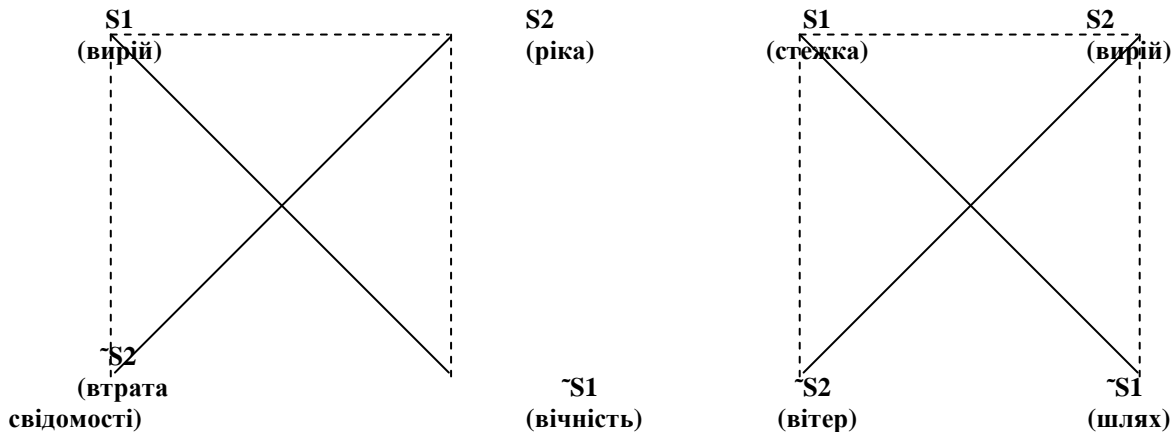
туман за хатою –

шемрає очерет

у порожній Ріці [7, 13]

Особливість такої лірики є можливість побудови кількох семіотичних квадратів одночасно, які розглянемо нижче. У структурі семіотичного квадрата можливі наступні особливості: образи, які входять до його складу, визначають один, домінуючий, який винесено у заголовок. Також він може бути і неназваним прямо у тексті, а тим більше не звучати у заголовку. Інша особливість – цей образ входить до структури. У цитованій поезії вся система образів

спрямована на змалювання осені, хоча цей образ прямо не названий жодного разу. Є дві паралельні образні системи, які ми відтворили наступним чином:

Більш точним начебто виглядає перший квадрат, але більш відповідним до поетичного тексту є другий, адже йдеться про осінь і стан напередодні зими, а не лише про проблеми вічності та смертності. Точніше, образ осені виражений крізь призму онтологічних понять.

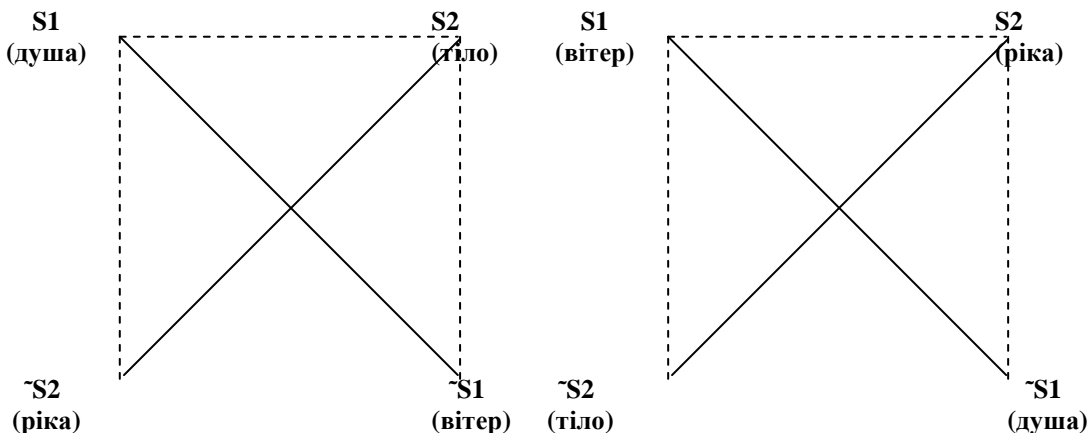
Про те, що йдеться про осінь, свідчать наступні лексеми: пізній полин, вітер, вирій, туман, порожня ріка. Все наче готується до сну, але не вічного. Таким чином, образ осені виведений за допомогою складної метафорики.

Домінантний образ може бути також винесений у заголовок, оформлений незвичним способом, як наприклад, це робить Старун. У нього після заголовків можуть стояти двокрапки, що свідчить про те, що далі у вірші буде пояснення цьому образу-символу:

Комора:

*моргає вітер в лоні світлофора:
 погода прийде – ганок осяйне:
 в чужих саквах і фауна і флора –
 і шлях човна – і місячне пенсне
 в низинах рік – в сухих жагучих горах
 Горахти гук здіймає вутлу тінь:
 душа і тіло – і низька комора
 не для людей і їхніх володінь [7, 43]*

У цьому тексті присутня чітка опозиція «верх» - «низ», що реалізується в образах вітру та ріки. Інші опозиційні образи – «душа» - «тіло». І справді, не зрозуміло, яка опозиція важливіша для автора. Отже, семіотичний квадрат можна побудувати наступним чином:

У першому варіанті у відношення протилежності ми поставили образи душі і тіла, у другому випадку – ріки і вітру, що символізують опозицію «небо» - «земля». Хоча щодо вітру, то автор вказує, що він «моргає у лоні світлофора», отже, є більш заземленим, але з подальшого

змісту, видно, що у поезії постійно присутні образи землі і неба, образи душі і тіла читаються як одні з варіантів цих втілень. Складним є образ Горахти. Це ім'я єгипетського бога Ра – Ра-Горахта – бога сонця. Також Ра-Горахта – це ім'я бога Гора, що керує царством живих. В одному образі маємо втілення землі і неба. До того ж, праве око Гора символізує сонце, а ліве – місяць. Звідси виводимо наступний складний образ – комори. Це те, у чому сховано весь світ, а з іншого боку – тіло, у якому захована душа.

Проаналізувавши поетичні тексти неререферентної лірики можемо зробити наступні висновки. У семіотичному квадраті, накладеному на поетичні тексти наявні всі види відношень, у тому числі і субконтрантності, які виключені у логічному та семіотичному квадратах. Можливими є опозиції цього світу та іншого, уявного, кращого, а також опозиції типу «верх» - «низ». Особливістю неререферентної лірики є можливість одночасного моделювання кількох семіотичних квадратів для одного поетичного тексту.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрухович Ю. Екзотичні птахи і рослини. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2002. – С. 54.
2. Астаф'єв О.Г. Лірика української еміграції: Еволюція стильових систем. – Київ: Смолоскип, 1998.
3. Бразговская Е.Б. Интерпретация текста-в-тексте: логико-семиотический аспект // Критика и семиотика. – Вып. 8. – 2005. – С. 91-99.
4. Вишенський С. Змова дзеркал: Вибране. – Київ: Юніверс, 2005. – 352 с.
5. Максимов В.В. Анормативный текст: поэтика и дидактика // Критика и семиотика. – Вып. 7. – 2004. – С. 142-152.
6. Почепцов Г. Семиотика. – Москва: «Рефл-бук», 2002. – С.
7. Старун В. Душа Змії. – Івано-Франківськ: Тіповіт, 2009. – 192 с.
8. Wyslouch S. Literatura i semiotyka. – Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2001.

SUMMARY

The article is dedicated to the problem of nonreferent lyrics in Ukrainian poetry. The materials for researching are semiotics models of these lyrics. Text analysis as semiotics point, as sign and as system of signs. Such analysis of text has shown an opportunity of the model of semiotics square.

Key words: text, sign, semiotics point, semiotics process, nonreferent lyrics, logical square, semiotics square.

Наталія ДУДАР

© 2009

Науковий керівник к.філол.н., доц. Бородіца С. В.

ДИТЯЧА РЕЦЕПЦІЯ СВІТУ У ПРОЗОВОМУ ДИСКУРСІ МИКОЛИ ВІНГРАНОВСЬКОГО

АНОТАЦІЯ

У статті аналізується дитяча проза Миколи Вінграновського з погляду рецептивної естетики. Розглядається дитина як унікальний реципієнт літературного твору. Увага зосереджується на особливостях взаємодії базових концептів автор↔ текст↔ читач.

Ключові слова: автор, горизонти автора і читача, дитяча література, літературна комунікація, рецепція, читач.

Художній твір як відкрита, багаторівнева структура природно передбачає орієнтацію на реципієнта. Тому він автоматично стає предметом дослідження рецептивної естетики – “естетичної теорії, яка зосереджується на проблемі сприймання художніх творів, їх впливу на публіку (естетика впливу)” [5, 591].

Грунтуючись на студіях феноменологів Н. Гартмана, Р. Інгардена та ін., систему рецептивних положень розробили німецькі філологи В. Ізер та Г.-Р Яусс. В Україні,